

STARNUTIE OBYVATEĽSTVA AKO CELOSVETOVÝ PROBLÉM

POPULATION AGEING AS A GLOBAL PHENOMENON

HERMÍNA MAREKOVÁ

Abstrakt

Možno odpočítajúc niektoré štáty Afriky, v prevažnej väčšine štátov sveta má problém so starnutím svojho obyvateľstva. Starnutie v Európe prebieha nerovnomerne. Južná Európa starne viac, nie preto, že tam žijú oveľa dlhšie, ale preto, lebo sa tam rodí málo detí. Opačkom sú Švédci, ktorí žijú najdlhšie, ale rodí sa tam veľa detí. V tradičnej spoločnosti znamenala staroba vrchol všetkého čo mohol jedinec dosiahnuť, dnes starobu vnímame skôr ako problém. Problém nielen ekonomický, ale aj spoločensky, lebo dnes nezriedka sú starší označovaní ako tí, ktorí „zadarmo“ poberajú niečo od spoločnosti a často sú stigmatizujúco prezentovaní v médiách. V našom článku analyzujeme niektoré atribúty tohto procesu a pohľad spoločnosti na tento jav.

Kľúčové slová: staroba, sociálna práca, demografia.

Abstract

Most countries in the world, except for some countries in Africa, face the problem of population ageing. In Europe, ageing takes place unevenly. Southern Europe ages more, not because its population lives a lot longer but because few children are born there. Swedes are the opposite, they live the longest, but the largest number of children are born there. In the traditional society, old age meant the height of whatever an individual could achieve; however, today, we perceive old age as a problem. Not only as an economic but also as a social problem because, today, the elders are often labelled as ones who take something from the society “for free” and are often depicted in a stigmatizing way in the media. This paper analyses some of the attributes of this process and the society’s view on this phenomenon.

Keywords: old age, social work, demography.

Úvod

Z pohľadu spoločnosti starnutie znamená, že žijeme dlhšie, ale je menej mladých ľudí, rodí sa menej detí. V Ázii je mimoriadne výrazné starnutie, rodí sa tam málo detí. Scenár starnutia je

viac menej rovnaký, možno odpočítajúc niektoré štáty Afriky. Každý štát sveta sa už ocitol zoči - voči problému starnutiu vlastného obyvateľstva. Starnutie v Európe prebieha nerovnomerne. Južná Európa starne viac, nie preto, že tam žijú oveľa dlhšie, ale preto, lebo sa tam rodí málo detí. Opakom sú Švédci, kde sa rodí veľa detí a preto starnutie nie je tak výrazné. Môže byť veľmi zaujímavé porovnať demograficky Francúzsko s Nemeckom. V priemere vo Francúzsku sa rodí 2 detí, kým v Nemecku 1,4. Podľa odhadov v roku 2060 obidva štáty budú mať približne rovnaký počet obyvateľov, pritom dnes žije vo Francúzsku o 15 miliónov ľudí menej než v Nemecku. Jediný rozdiel medzi týmito štátmi je väčší príviv migrantov do Nemecka. (Spéder 2018). Z pohľadu krátkodobého ale aj dlhodobého je otázkou či migranti budú schopní nahradiť si prestarnutie pracovnú silu ak berieme v úvah, zatiaľ neúspešnú integráciu migrantov do pracovného procesu a zatiaľ len rozšírili skupinu odkázaných na pomoc pracujúcej skupiny.

Starnutie je globálny problém a ako taký sa odzrkadlí v spoločnosti ako napätie. V tradičnej spoločnosti znamenala staroba vrchol všetkého čo mohol jedinec dosiahnuť, dnes starobu vnímame skôr ako problém. Dokonca vplyvom globalizácie, rozvojom telekomunikačných možností prinieslo, že stále viac závisíme od iných štátoch nielen hospodársky ale aj spoločensky a aj kultúrne. Tak aj negatívny vplyv človeka na svoje okolie je výraznejší celosvetovo.

V tradičnej spoločnosti znamenala staroba „vrchol všetkého, čo mohol jedinec dosiahnuť“, ale v priemyselnej spoločnosti máva odchod do dôchodku práve opačné dôsledky (Giddens 1999 s. 57). V tradičných spoločnostiach bol starý človek vážený a starším ľuďom bola prejavovaná úcta, ale v súčasnej spoločnosti sa stáva staroba problémom. Dnes sú starší nezriedka označovaní ako tí, ktorí „zadarmo“ poberajú niečo od spoločnosti a často sú stigmatizujúco prezentovaní v médiách. Všetky riešenia pre ich problémy sú ponúkané v inštitúciách, ktoré nezriedka pripomínajú Goffmanom popísané totalitné inštitúcie „zvláštny typ organizácií, ktoré ovplyvňujú prakticky celý život istej časti občanov“ (Keller 1996 s. 128). Do tejto kategórie patria domovy dôchodcov, hospice, väznice, ale aj kasárne. V súčasnej dobe majú médiá na spoločnosť mienkotvorný vplyv a negatívne obrazy, nezriedka až diskriminačné, dokážu veľmi účinne reprodukovať. V spoločnosti stále prežívajú stereotypy, zaužívané (písané aj nepísané) normy a hodnotové orientácie, ktoré sa ľahko môžu stať diskriminujúcimi pre niektoré skupiny osôb. (Mareková 2013).

Podľa Ruth Cavana (1962) odchod do dôchodku prináša zmenenú sociálnu situáciu. V prvom rade dôjde k strate prostriedkov, vylúčenie z pracovného kolektívu, k zmene

hodnotenia okolia o ňom, a to znamená problém, lebo často to daná osoba nie je ochotná akceptovať.

Starnutie ako proces - OECD

Počet obyvateľov nad 60 rokov na planéte rastie, ale priemer očakávaných dožitých rokov predsa trochu klesol, je znížený o počet detského úmrtia. Žiaľ, napriek lepšej hygiene, bohatšej strave, lepšej zdravotníckej starostlivosti, liekom a pod., sa za posledných 200 rokov citeľne nezvýšil vek dožitia. Pri starnutí sa najväčším problémom javí vo všeobecnosti až stereotypne prijatý názor o starnutí, t. j. „že rastúcim počtom osôb starších ako 60 rokov sa porušila demografická rovnováha“. Podľa OECD v polovicike XIX storočia vo vyspelých krajinách priemer obyvateľov nad 60 rokov bol 5 %, po druhej svetovej vojne to bolo skoro 10 %. V štátoch EÚ v rokoch 1960 - 2011 pomer obyvateľov nad 65 rokov narástol na 9 -16,5 percenta. Podľa predpovedí OECD sa v Európe v rokoch 2010 - 2060 pomer ľudí nad 65 rokov zdvojnásobí (16 % - 29,3 %). Tieto údaje sami o sebe nič nehovoria, ale najdôležitejšou otázkou bude analýza sociálnej nerovnosti a postavenia starších v spoločnosti. V poslednom desaťročí sme svedkami, že vekové kategórie sa neustále posúvajú. Kým pár desaťročí dozadu 60-ročný človek sa rátal ako starý a mal sa venovať „dôchodcovským aktivitám“ (záhradka), dnes si nezriedka šesťdesiatnici nanovo zakladajú rodinu, či sa púšťajú do nových pracovných výziev.

O starnutí čítame ako o globálnom probléme celej planéty. Pri skúmaní starnutia treba brať do úvahy demografické zmeny a očakávaný vek dožitia, ale aj pomer medzi ľuďmi staršími než 65 rokov a aktívnou populáciou. V čoraz rýchlejšie starnúcom svete budú mať seniори stále významnejšiu úlohu. V západnej spoločnosti môže väčšina mladých počítať s tým, že dosiahne vysoký fyzický vek. Celoeurópsky priemer očakávanej dĺžky života v roku 2011 bol 82,1 roka pre ženy a 76,4 pre mužov. Podľa analýzy dát v roku 2050 budú seniори tvoriť 21 % celosvetovej populácie oproti dnešným 12 %. Počet starších osôb sa má podľa informácií Svetovej organizácie (WHO) okolo roku 2025 zdvojnásobiť a v roku 2050 už budú na celom svete žiť dve miliardy seniorov, z nich 395 miliónov má mať 80 rokov. Do roku 2050 bude viac osôb vo veku 65 rokov ako detí do 14 rokov. V mnohých krajinách sa priemerná dĺžka života oproti polovici minulého storočia predĺži o tretinu. Výsledky globálneho indexu naznačujú prudký nárast starnutia populácie. Z prieskumu vyplýva, že až dve tretiny populácie žijú v krajinách s nízkymi až strednými príjmami a v roku 2050 s týmto príjmom budú až štyri pätiny obyvateľstva (Help Age International, 2014).

Obraz staroby v spoločnosti

Podľa reprezentatívneho výskumu Vidovičovej (2005) až štvrtina mladých ľudí si vo veku 15 - 29 rokov myslí, že seniori žijú na úkor mladšej generácie a len odčerpávajú peniaze, ktoré by mali patriť im. Pocitom „stratenej generácie“ je už len krok k hľadaniu vinníkov za nedostatok pracovných miest (zaberajú seniori/ky), za ubúdanie verejných financií v podobe vyplatených dôchodkov, a iné.

K tejto tvorbe obrazu nepomáhajú ani stereotypné pohľady tvorcov v médiách a tak v našich médiách pri prezentácii mladosti prevláda stereotyp krásy, bohatstva a blahobytu, zdravia, úspechu, ktorý je často len prácou šikovného grafika, akoby virtuálna predstava niekoho a potom sa stáva, že túžba mladých a obdiv je len ich vlastnou predstavou, pomocou mediálneho biznisu, o tom ktorom idolovi. Je to vlastná predstava o tom akí sú, ale to nemá nič spoločné s reálnym obrazom jedinca. Ako keby to ani generácii X nevadilo a predstavujú si svoju existenciu skôr v matrixe, kde sa každý môže stať tým, kým chce byť a „dovolené je skoro všetko“. Oproti tomu v médiách tí skôr narodení majú značné problémy, hľadáčik kamery ich už tak veľmi nemá rád. Ak chce staršia herečka vyzerat' mlado, dostane označenie „stará mladou chcela byť“, ak sa objaví na verejnosti tak, ako v skutočnosti vyzerá, dostane nelichotivé poznámky na všetko: na kilá navyše, šediny a vrásky. Tu je dokonca značne viditeľný rodový stereotyp: kým starší chlap môže byť „šarmantný“ aj so šedinami aj s pribúdajúcim vekom, staršej žene to už nepatrí, staršej žene s oveľa mladším partnerom odkazujú: „chuderka, čo chce“, starší muž s partnerkou v teenagerskom veku je „frajerom“. Staroba je v médiách a v reklamách často prezentovaná v súvislosti s chorobami (inkontinencia, demencia) a nelichotivými zdravotnými pomôckami (lepidlo na zuby). Starší muži a ženy sú často prezentovaní v negatívnom svetle: v rurálnom, nemodernom oblečení, v súvislosti so zdravotnými pomôckami, pri užívaní liekov, v nemocnici ako nevládni, menejcenní, odkázaní na pomoc, neschopní, s veľkým úbytkom mentálnych schopností, ako chudobní alebo vystupujú ako obeť podvodu. Celkovo chýba pozitívna charakteristika starších ľudí.

Starostlivosť o seniora

Na Slovensku stále vidieť veľmi silný patriarchálny vplyv na poli starostlivosti o domácnosť, deti alebo rodičov. Prežívajúce stereotypy, povinnosti, pripisujú úlohu starostlivosti o seniorov ženám. Starostlivosť o svojich rodinných príslušníkov má ženskú konotáciu. Táto skutočnosť má výrazne negatívne dôsledky pre ženy aj v ekonomickej oblasti a v prípade rozvodu patria ženy spravidla do ohrozenej skupiny. Kam patria hlavne osamelé staršie ženy a ženy slobodné. Z pohľadu monetárnej chudoby sú najchudobnejšie osamelé ženy. Môžeme to

vysvetliť ako dôsledok príjmovej nerovnosti žien. Spolu s príjmovou nerovnosťou sa vyskytuje aj sexuálne obťažovanie na pracovisku, ktorého tolerovanie zo strany ženy je často podmienkou pre ďalší (lepšie ohodnotený) pracovný postup. Okrem platenej práce, ktorá je u žien ohodnotená slabšie, existuje aj práca neplatená, ktorú vykonávajú v prevažnej väčšine ženy, a ktorá sa často prehliada. Práca v domácnosti je pritom rozhodujúcim faktorom pre prežitie rodiny. V bývalých socialistických krajinách po vykonaní platenej práce na plný úväzok čakala (prípadne čaká) ženu druhá zmena v domácnosti. Bez väčšej pomoci, bez dostupných služieb mimo domácnosti, ktoré aj keby existovali, boli by finančne pre početné rodiny nedostupné. V strednej a východnej Európe je zaťaženosť žien platenou a neplatenou prácou týždenne 70 hodín, a to je až o 15 hodín viac, než vykonávajú ženy zo západnej časti Európy. K feminizácii chudoby nesporne patrí aj feminizácia staroby. Jednou z príčin je aj skutočnosť, že ženy sa dožívajú vyššieho veku než muži. Ženy predstavujú až 65,5 % obyvateľstva v dôchodkovom veku. V prípade jediného príjmu, starobného dôchodku bez poberania vdovského dôchodku sú ženy vystavené pôsobeniu trendu, ktorý je súčasťou feminizáciu chudoby. Dokonca existujú analýzy dokladujúce, že tisíce žien je v našom regióne finančne závislých na svojich partneroch, zažili domáce násilie a kvôli veku prišli o prácu, a len kúsok ich delí od osudu bezdomovkyní. Vo väčšine domácností sa starajú o deti ženy a tým sa stávajú handicapovanými, ohrozenými, zraniteľnými na trhu práce na dlhé obdobie. Aj v prípade starostlivosti o rodiča ženy skôr odchádzajú do predčasného dôchodku, len aby sa mohli postarať o rodiča, často aj z partnerovej strany. Všetky tieto „bremená“ súčasná rodina, najčastejšie žena, musí znášať. Mačkinová (2016) hovorí že je dôležitá tímová práca a spolupráca medzi odborníkmi, či už sa jedná o sociálnych pracovníkov, lekárov, psychiatrov, farmaceutov, alebo políciu. Profesionálne krízové strediská, poskytujúce sociálne ako aj lekárske služby by mali byť dostupné 24 hodín denne pre každú komunitu. Dnes už vieme, že pri ťažších prípadoch nestačí len sociálne poradenstvo, ale potrebná je aj medikamentózna liečba. To platí aj naopak. Aj keď vyrastajú dvaja ľudia v rovnakom prostredí, ako napríklad súrodenci a majú spoločných rodičov, rovnaké predispozície, ešte to neznamená, že budú rovnako zvládať záťažové situácie a stotožnia sa v akceptácii s krízovou situáciou.

Často sme v rôznych úradoch a inštitúciách svedkami, že voči seniorom sa správajú neúctivo, komunikácia je nevhodná, porušujú sa ľudské práva, odmieta sa poskytnutie pomoci, a iné. V domácom či inštitucionálnom zariadení sa rovnako stretávame so zneužívaním, diskrimináciou a týraním seniorov, tak zo strany rodinných príslušníkov ako aj zo strany profesionálov. Nie je bezproblémovou ani situácia, ak sa o seniora starajú v

nejakom zariadení. Tieto služby sú drahé, dostupné len po dlhej čakacej dobe. Často len v dobe, keď už zdravotný stav jedinca tieto služby nepotrebuje a už ide len o doopatrovanie, prípadne hospicovú starostlivosť vo finálnom štádiu života. Podľa Neszméryho, každý človek má mať prístup ku každej starostlivosti, aby boli dodržané jeho základné ľudské práva a mal zabezpečený humánny prístup (2017).

V posledných rokoch sa zvyšuje záujem o problematiku sociálnej práce, ktorý je podmienený dlhmi voči teoretickému a najmä praktickému riešeniu uvedenej problematiky v krajinách na celom svete. Demografické údaje sú ako zdvihnutý prst voči pomerne pasívnemu pohľadu na problematiku starnutia civilizácie. Kľúčovým pojmom je sociálne prostredie ako základ adaptácie seniora pre život v spoločnosti. Zdôraznená je problematika prípravy na starobu z dlhodobého, strednodobého a krátkodobého hľadiska a s tým súvisiace hodnotenie postavenia seniora v spoločnosti, s dopadom na kvalitu jeho života (Mačkinová 2011).

Podľa Tošnerovej (2002) zlé zaobchádzanie so seniormi je situácia, kedy je človek nad 60 rokov vystavovaný niektorej z foriem týrania, zneužívania či zanedbávania, exklúziou založenou na komercializácii. Tak ako píše Šebestová (2013, s.55-61) *„starnutie obyvateľstva, demografická kríza a deficit verejných financií si vyžadujú reformné zásahy, v záujme zabezpečenia dlhodobej udržateľnosti a dostupnosti systémov sociálnej ochrany, a to vo väzbe a s prepojením na nevyhnutnosť ekonomických reforiem. Boj so sociálnou exklúziou postavený „na komerčnom základe“ nie je zrejme reformný krok správnym smerom.*

Žiaľ proces systematického stereotypizovania a diskriminovania ľudí pre ich starobu, prináša negatívne javy. Prejavy násilia sú psychické, fyzické, sexuálne, sociálne, zanedbávanie. Vidovičová (2005) ako zdroj ageizmu udáva demografický vývoj, starnutie populácie, generačný konflikt, vekovú segregáciu, historickú zmenu statusu staroby, nevhodnú paradigmu staroby (viac o téme: Riley, Johnson, Foner 1972). Do tejto kategórie patria aj rôzne sociálno-ekonomické problémy ako aj kríza v rodine a rôzne sociálno-patologické javy ako drogy, alkoholizmus. Zlé zaobchádzanie so seniormi je ľudsko-právna otázka a pre veľkú latenciu je len veľmi ťažko identifikovateľná, prevencia je nekonceptná a nejednotná. *„Na Slovensku prežívajúce stereotypy a nepochopenie pojmov bránia tomu, aby nové princípy prenikli do každodennej praxe, takže ostali na periférii nášho myslenia „* (Mareková 2014).

Záver

Proces starnutia je globálny problém, lebo riešenia sa nedajú zúžiť na národnú úroveň, na regionálnu oblasť, ale sa to týka celú planétu. Globálne problémy nášho životného prostredia,

ekonomického prostredia majú výrazne negatívny vplyv na každého človeka planéty. Súčasný technický rozvoj umožnil, že sila vplyvu človeka sa násobil na svoje sociálne okolie, ale žiaľ aj negatívnym spôsobom a to nie len na svoje okolie. Teraz už človek dokáže vytvoriť zmeny (negatívne) v globálnom meradle. Pre komplexnosť problému nie je možné robiť kategorické závery a k tomu nám chýbajú aj relevantné výskumy, ktorých výsledky pre veľkú turbulenciu spoločnosti niet, možno kým by sa dokončili, stratili by aj svoju platnosť, ale prišla doba, kedy už nie je možné naše bytie oddeliť od svojho prírodného prostredia.

Zoznam bibliografických odkazov

CAVAN, S. R. 1962. *Self and Role in Adjustment during Old Age*. In A. M. ROSE (eds). *Human Behaviour and Social Processes: An Interpretationist Approach*. Boston. Houghton Mifflin 527-528.

GIDDENS, A. 1999. *Runaway world. How Globalisation is Reshaping our Lives*. Published by arrangement with Profile Books Ltd. 1999. ISBN 0-415-9271-6.1.

HELP AGE INTERNATIONAL . 2014. <http://www.helpage.org/global-agewatch/#>

KELLER, J. 1996. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha. Slon. 1996.

MAČKINOVÁ, M. 2011. *Aktivity denného života seniorov = Program rozvoja SZU. Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť*. Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ. Bratislava: SZU, 2011. - 256 s. - ISBN 978-80-89352-55-5.

MAČKINOVÁ, M. 2016. *Factors affecting management of the life crisis in human life*. In: *Farmaceutický obzor*. - Roč. 85, č. 5-6 (2016), s. 125-134

MAREKOVÁ, H. 2014. Význam socializácie v optike rodovosti – rodovo citlivý prístup v praxi sociálnej práce, poradenstva a edukácie. In: Dončevová, S. (ed.) *Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Trnave. Najnovšie trendy a výzvy európskeho výskumu v edukačných vedách*. Fakulta sociálnych vied UCM v Trnave, s. 495 - 503. ISBN: 978-80-8105-567-6. 82

MAREKOVÁ, H. 2013. *Glosár pojmov rodovej rovnosti, rovnosti príležitostí a rodovo citlivej sociálnej práce pre sociálnych pracovníkov*. Glossary of Gender Equality, Equal Opportunities and Gender-Sensitive Social Work for Social Workers. Vydavateľstvo OLIVA, Trnava. ISBN 978-80-89332-16-8.

MILLER, S. M., STEIN, B., 1973. *Incentives and Planning Social Policy*. Chicago. III. Aldine.

NESZMÉRY, Š. 2017. *Harmonizácia a unifikácia európskeho rodinného práva*. In: *Ecoetra.com – Scientific eJournal*, Vol. X, 20XX/ XX, ISSN 2377-9848

OECD. *Growing Inequal Income distribution and poverty in OECD Countries*. Paris 2008. [www.oecd.org/els.social/inequality](http://www.oecd.org/els/social/inequality).

RILEY, M. W., FONER, A., JOHNSON, M. 1972. *Aging and Society*. Vol. 3: A Sociology of Age Stratification. New York: Russel Sage

ŠEBESTOVÁ, P. 2013. *Trinásta komnata v sociálnej práci*. In *Etické otázky socializácie sociálnej práce a príbuzných vedných disciplín*. Trenčín: Sposointe 2013. ISBN 978-80-89533-10-7

SPÉDER, ZS. 2019.

<https://www.portfolio.hu/gazdasag/nyugdijrendszer/a-nepesseg-oregedese-vilagmeretu-problema.217064.html>

TOŠNEROVÁ, T. *Ageizmus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Ústav lékařské etiky 3. LF UK a FNKV. 46 s. ISBN 80-238-9506-0

VIDOVIČOVÁ, L. 2005. *Věková diskriminace - ageismus: Úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. (Spoluautor empirického výzkumu: Rabušic, L.). Praha, Brno: VÚPSV. On-line

Kontakt

PhDr. Hermína Mareková, PhD.

Katedra sociálnej práce

Fakulta sociálnych štúdií,

Vysoká škola Danubius

e-mail: hermina.marekova@gmail.com